

המחבר בלשון של "לפחותה", דהיינו משעת טחינה, זוהי מנהג דברי רש"י, דהיינו מנהג צרפת ואף אשכנזי². ונתבאר לנו שיטה זו בראש"ש לפסחים (פרק ב ט"ו כו): ונתנו באשכנז וצרפת לשמרון משעת טחינה, לפי שאז מקריבין אותן אל המזם שטוחנים ברחיים של מים³, וגו' (ודבריו הובאו בסור א"ח חגג). והעיר המגן אברהם על דברי הרא"ש (תג ס"ק ז):

וראה בשאלות סוף פ' צו, מהדורת מירסקי, עמ' נח, ע"פ ר"י מ: ומתחייבניו לנטורי ללישה דלא ליחיה לדיית המון, דכתי' "ושמרתם את המצות"... וכי'. וראה בהערותיו של מירסקי שם, שהוא בבה"ג ד"ר כט ע"א, וד"ב עמ' 140 [מהדורת הילדסהיימר, ירושלים תשל"ב, א עמ' 283]. ובאשר לסוגיא דליתיה, ראה מש"כ א' ויס, בספר אסר, ירושלים תשי"ג, עמ' 280–301 (ויש הרבה מה להעיר על כך).

ואמנם הגמרא בפסחים מ ע"א מביאה דעה ששימור דלישה לא שימור הוא. "שימור הגמרא מענינו" – והיא בסוגיא דליתיה – אלא שלא נאמר שם מה הגדר של "מעקרא", ורש"י רק כתב "מקמי הכי". והחוס' שם ד"ה "כי מהפנינו וכי" פירשו: "וסבר רבא אי לא שיש שימור מחמץ בשעת בדידו מחמץ חזון" עדיין דגן, כגון לחיתה, לא היה מצריך שימור בשעת בדידו מחמץ חזון (ע"פ המשך הסוגיא שם, וראה להלן בפרק זה). ובשו"ת המחילה ועד סוף, וכן במעשה ס"י צה: "... אל למחילה... בעיני שימור מחמץ ועד סוף... וכי' אבל את הגאונים ס"י ל: וצריכה שימור לשם מצה מחמץ ועד סוף... וכי' אבל את זה למד מדבריו רבא בדרך מ ע"א: דאמר להו להנהיג דמהפכי לפי וכי' (מבוא בהמשך דברי המעשה הגאונים שם, ונידון להלן). וראה דברי השבלי הלקט שהובאו בסוף ההערה הבאה.

ראה מנהיג. דיני מצה ס"י מא, מהדורת רפאל, עמ' תט–תסא: ומנהג צרפת להיות ישראלי רואה יושב ומשמר את המים ומנקים מכל וכל שלא ישאר בהו חמץ ובעודו שם סוחטין לכדי שימור מצות מצות, דכתי' "ושמרתם את המצות", בעיני שימור לשם מצה. והוא מנהג דברי רש"י, ראה רש"י חולין ז ע"א ד"ה דבצורה, ספר האורח עמ' 188, ספר הפדס ס"י קכו, מהדורת עזריעניצקי, עמ' מ"א, סידור רש"י ס"י ששת עמ' 179, מחזור ויטרי ס"י יח, עמ' 259, שבלי הלקט ס"י רי, עמ' 170 בשם הלכות פסח של רבנו שלמה. וראה בהנהגות מיינוניות, חמץ ומצה פירא ה את ה. והשווה במהרי"ל הלכות מצות, שכתב: חסדים ואגווי המצה אשר מקדם היו קוצצין ומשמרין משעת קצירה לשם פסח. אבל אין אנו דווקא כל כך, ונהגים לשמור לשם מצה משעת טחינה. ודבריו מוכיחים את לשון פסקי חוס' למנהג ס"י רח: "ושמרתם" לשם מצה יש אנשי מעשה קוצצים לשם פסח כשהשמש זורח. ואף בשבלי הלקט שם כתב: וברת חסדות קוצצים ליה שיבולי מעקרא (ראה בהערה הקודמת).

בהקשר זה ראו לענין במאמרו של ח' מונדל, "The 'French' Mitzah in the Journal of Mediaeval History", 1984, עמ' 215–247, ובמאמרו שב Technology and Culture, 1974, עמ' 194–225.

על מצה השמורה משעת קצירה

שלוש מעלות נאמרו במצה שמורה, כל אחת חמורה מחברותה. וכך נוסחו הדברים ע"י המחבר בשו"ע א"ח חגג ד: החטים שעושים בהם מצת מצות, טוב לשמור שלא יפלו עליהם מים משעת קצירה, ולפחות משעת טחינה. ובשעת הדחק מותר ליקח מן השוק, עכ"ל. פירשו של "מותר ליקח מן השוק" הוא שאפשר לקנות קמח בלתי משומר מן השוק, והשמירה מחמילה משעת ללישה ואילך. הווי אומר, כי יש שמירה א' משעת קצירה, והיא הטובה ביותר; ב' משעת טחינה, שהיא פחותה ממנה; ג' משעת ללישה והיא מותרת בשעת הדחק.

כבר עמדו על כך שמה שהמחבר קבע כדרך של "שעת הדחק" הייתה השיטה העיקרית בתקופת התנאים, האמוראים והגאונים¹. ומה שהביא

1 ראה מנחות נג ע"א: מביין לכל המנהגות שישלשות בפשרין ומשמרין שלא יחמיצו? גלמדה מפסח דכתיב "ושמרתם את המצות" (שמות יב יז). הרי שהשמירה היא משעה שהו גילגלות. פסחים מ ע"א: שימור דלישה הוי שימור. שם לה ע"א: מה"מ (דמה דאיתא במשנה שם לה ע"א: חלות החמדה וריקני גזיר עשאן (= בלישה, כנראה) לעצמו אין יוצא בהו [חובת מצה בפסח])? אמר רבה (ס"א): רבא: "ושמרתם את המצות", מצה המשתמר לשם מצה... וכי'. מכילתא דרשב"י לשמור שם, מהדורת אפשטיין–מלמד, עמ' 22: "ושמרתם את המצות" – ר' יהודה אומר: שנו בדקדוקי מצות. מלמד עשיל בשבץ, אחת לשה ואחת עורכת ואחת אופה (= משנה פסחים ג ד, מה ע"ב). ירושלמי שבת ז ב (כח ע"ב): ונניין שאין בורדין ולא סוחטין ולא מקדידין [בב"ס?]? ר' יוסי בשם ר' שמעון בן לקיש: "כל מלאכה לא מרקידין (שמות יב ט) עד "ושמרתם את המצות" (שם יז). (= ירושלמי ביצה א י). וראה בתורה שלמה ל–א (פ' בא), עמ' קמח ס"י שניא, שביאר שאלה המלאכות הובאות לפני לישת והו אסורות ואילו מלישה ואילך מותר משום מלאכה אכיל נפש. ואת זה למדו מסמכותו הפסקים עם "ושמרתם את המצות". הרי אומר דסתם "ושמרתם" הוא מחייבים ללישה, וראת במנהגם יונתן לשמור. יב יז: והטרוך את לישתא דפסרי, ובאנקלוס שם: ית פסירא, דדיינו עיסת.

משעת סחינה, לפי שאז מקריבין אותם אל המים לטחון... וכו', וסבור

12 הגם שר"י ירוחם עצמו פוסק כנראה, כשיטת חכמי אשכנז וצרפת "לשמור
11 ראה מה שכתבנו לעיל הערה 1 על הלשון "שימור מעיקרא".

מִצוֹת וְשִׁשִּׁת רַמְבַּ"ם בְּנִידוּן. רֹאה בְּתוֹרָה שְׁלֵמָה שֶׁם.
 10 רֹאה בְּמִהְרֵג שֶׁם בֶּשֶׁם: חֲסִידֵי פְּרֻבִּינִיזְטִי. עֵינֹוֹר קֶסֶט ע"א. רֹאבִי"ה סִי תַפֵּי
 עַמ' 105, אֲוֵרוֹת חַיִּים סִי קו, שְׁבִלֵי הַלֶּקֶט סִי רִי. וְכֵן דַּעַת הֶרֶמְבַּ"ם. ה' חֲמִיץ
 יוֹמֵה ה. ה. ח. רֹאבִי"ל. תַּמִּים דִּינִים סִי כו (= תְּשׁוּבוֹת וּפְסָקִים, סִי קַח עַמ' 105)

על ההבדל בין שתי התיארוט הללו כתב דברים מאליפי רמ"ם כשר, בתורה
שלח פנ' עמר, פנו ואמ"ל וכו' לא נודו כאן הבדל בין מצה סתם למצה
שלה שם עמר, פנו ואמ"ל וכו' לא נודו כאן הבדל בין מצה סתם למצה
9 ראשונית, ירושלים תרצ"ז, עמ' 153.

וכן איתא בספר המנהגות לר' אשר בר' שאול מלונלי, אסף, ספרן של
עמ' 191) ורייץ גיאוז, עמ' פס' ראה אוצר הגאונים לפסחים סי' קיט, עמ' 43.
וכן פי' הר"ח שם (כך ראה לי), והערך ערך "אבו קתף" (= עה"ש א.
כיפי, וגשתבש ל: ר' עמרם פי'
8 ובשתבשו מיפיי כיפי עמרם, ראה הערת המחבר, כמויל שכונות ירוש'. פ' עמו

יבוא עליהן מים מקצירה ואלך. ומלות "רב עמרם פי" שבשורה 9 שם, שם א"א. ... והפכיתו ופכיתו לשם מביתו וצ"ל שם

7 ראה השיבוש המכרח שבמנהגיו. דיני מצה, ס' מ"א, מהדורת רפאל, עמ' חס.

אלא ששומר מחמוץ משעה שנפלה עליה פס מקצירה... וגו' ¹² וכך נוסח וז"ל (נתיב החמישי חלק ד'): ובשאלות כתב: ואין יוצא ידי חובת מצה צרפן יחד ער שבהו כאחרים בידו, וכאילו יצאו מפי בעל השאלות.

מכונה במקום צנוע דלא ליגע בוק מיא וטלא, וזוהו דרך שמירתו, דאמר וטל בילי, ומיבטי ליה למנסך הג' חסי משעת קבירה ולאוששו בביתו קרא "ושמרתם את המצות", ושומר מעיקרא¹¹ בעינו, דאמר להו רבא ליהוי דיהבוי ריבוי כי מהמכריתו הפסיתו לשם מצה עכ"ל ואילו ר' יוחנן

ותו': ומיבעי ליה למינטר הני חטי דלא לופול עלייהו מיא בתלוש ולא עמ' (94) קירב את שתי השיטות הללו, זו של השאלת-התור וזו של האורה (סי' פה, בתקפלה בקרב חכמי פרוינציא וספרד¹⁰, בעל ספר האורה (סי' פה,

שם: כי מהפכיותו הפיכו לשם מצה (או: מצוה).⁹ דעתו זו של ה"ר"ף שד"ר"ף למד את דין שימור מצה משעת קצירה ממאמרו של רבא בפסחים

מח: כי מבשרי למח מצה (א: מצוה) 9. דעתו זו של הר"פ

שְׁהֵרִי"ף לַמֶּד אֶת דִּין שִׁימור מִצֵּה קִצִּירָה מִמֵּאמְרוֹ שֶׁל רֵבֵּא בִּפְסוּחִים

בְּהוֹשָׁא יֵבֵא עֲלֵיהֶם מִיָּם. פִּירוּשׁ כִּפִּי עֲזָמְרִים⁷, עֲכ"ל⁸. נִמְצְאוּ לְמִדֵּים

על מצה השמורה משעת קצירה

פירוש אחר. נמצאנו למדים, שמתוך שלוש השיטות המובאות בשו"ע, זו שהיא נקראת על שם "שעת הדחק"¹⁶ היא השיטה העיקרית, שהיתה רווחת מתקופת התנאים ועד לימינו. זו היתה הגאונים. זו שהיא מקדים לה מלה "לפנות" היא שיטה אשכנזית—צרפתית, המלווה בתנאים המיוחדים ששררו באותם האזורים, בהם השתמשו בריקיים של מים, והששו להרשבה החיטה בשעת סתיונה. ואילו המנהג העיקרי אצלנו, שהוא מליץ עליו כ"שוב", אין לו מקור מפורש בדברי הגמרא, ונראה היה כמבוססת על פירוש הר"ף לדברי רבא, דברים שניתן לפרשם באופן שונה. שיטת הר"ף נצטרפה לאחר מכן לדבריו של בעל השאלות, שכנראה מתכוון למצבים אחרים שלא הזכיר כלל את המושג "שעת קצירה". ודווקא שיטה זו, שמקורותיה הראשונים רופפים הם, היא שנשתרשה ונתקבלה בקרב קהילות ישראל כשיטה הנהוגה ב"מצה שמורה"¹⁷.

16 עניין "שעת הדחק" כאן מקורו בשו"ת הגאונים שער חסובה סי' צה: ושאלתם ליקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר, דלא מחזיקינן אסורא, ויצא בה ידי חובתו, אבל לכתחילה לא. משום שנאמר "ושמרתם את המצות", מצה המשוברת לשם מצה בעינן שימור מחזילה ועד סוף, וגר' (השווה לעיל הערה 1). ולחשובה זו המכונה חסור בסי חגג, בכתבו: חסובה לגאון: ליקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר ויצאין בו... וכו'.

17 וראה לאחרונה בשו"ת שער ישועה, לר' ישועה שבאבן ידיע זיין (בעל "פרח שושן"), ירושלים תשמ"ח, שער ו סי' ד. עמ' פז-פז. דיון בענין זה האם "שעת קצירה" היא חומרה הקרובה לדין, או מנהג בעלמא. לא יחזיקו בו כי יום: האשכנזים שקבלו עליהם מנהג אבותיהם (שם עמ' פז).

מנהגי ישראל

הטור (חגג) בשם הר"ף: כתב רב אלפס שצריך לשמור חטין שיוצאין בה ידי מצה משעת קצירה שלא יא עליותם.

אכן אפילו אם נקבל את פירושו של הר"ף ודעמיה, ש"כפס" פירושו "עומרים"¹⁸, עדיין קשה. שהרי תפיסת העומרים היא בודאי שלב הבא לאחר הקצירה, וא"כ אין חיוב השמירה חל משעת קצירה אלא משעת הפריכה העומרים. ואולם ביותר קשה הוא לשונו של רבא, שפקד על אלה המהפסים את העומרים לעשות את מלאכתם לשם מצה. ולמה לא קבע בפשיטות שעל כל אלה המכונים חטים למצה לשמור משעת קצירתם ואילו? והנה במקום אחר הראיתי¹⁹ שהדורד המקובלת לייבש עומרים שנרסבו מן הגשמים וכו' היתה להופכם מצד אל צד, עד שכל הצדדים נתייבשו בחום השמש והבאתי שם את דבריו של Columella, טופר רומאי בן מחצית המאה הראשונה לסה"נ, שכתב מעין מדריך לחקלאות בשם Res Rustica. שם (ח"ב, פרק יח, סעיפים 1-2, ובהוצאת לעב, ח"א עמ' 212-213) מתאר הוא היאך עלינו לייבש תבואה שנרסבה בגשמי פתע, ומסביר הוא ש"אם הוא רטובה כולה, אין טעם להעבירה בעזרה טופחת מים, אלא טוב יותר לתת להלקה העליון להתייבש בשמש, ורק לאחר מכן אנו מתפכין אותה (tunc convertimus) וכאשר היא יבשה משני צדדים" קושרים אותה לעומרים חדשים²⁰.

נראה, א"כ, כי דבריו של רבא נאמרו במסיבות מיוחדות, שנרסבו העומרים, ויש לייבשם ע"י הפיכתם בשמש מצד לצד. כלפי אלה שעסקו במלאכת הייבוש אמר רבא שיכוננה בכונה מיוחדת לשם מצה. ואם כנים דברינו, מבוארים הם דבריו של רבא, ואין ללמוד מהם כלל לגבי סתם חטים שיש לשמור משעת קצירה, אלא שפקודתו היתה מכוונת לחיטים שנפלו "מצי עליה", כלשון השאלות. פרשנותו של הר"ף בודאי הגיעה אליו במסורת, אבל אין היא מוכחת מתוך הטקסט, ודברי הגמרא סובלים

הוא כבלי החטין, שכתבו "דהויא דמהפכי כפי לשם מצה חומרא היה, שהיה מחמיר לשמור משעת קצירה" (שם). והשווה לעיל הערה 5.

13 ואלו העורר, ערך "כפי ב" (= עמ' 294) פרי: כפי קצירת... כשטוחו אדם חטין בשביל פסח צריך לשמור בשעת הקצירה מחזילה ועד סוף (4). ולפי שיטה זו יש מקור לשימור משעת הקצירה, אבל לא משעת קצירה (והשווה בשבלי הלקט סי' רי, עמ' 110: מנהג כל העולם שמרקים אותו [הקמח] בנפה, המעיד על מנהג רומא).

14 חלמשי ד. 1986, עמ' 30-31.

15 ושמ בקסתי לפרש בדרך זו את המשנה שבפאה ה' ג: אין מגלגלין בטופח ע"ש. אלא שפרסו"י פליקס הסג עליו בחלמשיש, 1988, עמ' 62-63, ואכמ"ל.